

ЛЕКЦІЯ 8

Тема: Розвиток психології у Франції

Література:

1. Євдокімова О. О. Історія психології : навч. посіб. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид. допов. Харків, 2020. 320 с.

План лекції:

1. Психологічні концепції XVIII ст.
2. Жюльєн Ламетрі.
3. Етьєн Бонно де Кондільяк.
4. Шарль Бонне.
5. Дені Дідро.
6. Клод Адріан Гельвецій.
7. Жан Жак Руссо.
8. П'єр Жан Жорж Кабаніс.

Зміст лекції

1. Психологічні концепції XVIII ст.

Помітним явищем у розвитку емпіричного напрямку в психології стали дослідження психіки, що проводилися французькими вченими, яких об'єднувала ідея про важливість навчання, освіти людей, завдяки чому цей напрямок і назвали просвітою. Виходячи з ідеї Локка про те, що в основі всіх знань лежать відчуття, наш досвід, ці вчені вважали, що головним фактором, який впливає на розвиток психіки, є середовище. Саме середовище, тобто навчання та виховання, яке отримує дитина, служить найважливішою складовою його долі, визначає його розумовий і особистісний розвиток, соціальний статус і успіхи. Однак вплив середовища опосередкований когнітивними процесами, тобто вплив зовнішнього світу виявляється головним чином в тому, що люди отримують різну інформацію, різну освіту, у них формуються різні здібності і, як наслідок, різні стилі життя. Тому через

освіту і просвіту можлива зміна людей, вважали ці вчені. Для цілей освіти був розроблений проект з видання енциклопедії, в якій були б наведені основи необхідних для освіченої людини знань. Підготовка цього видання проводилася під керівництвом Д. Дідро. Його та інших вчених, які брали участь в цій діяльності, часто називають не тільки просвітителями, але і енциклопедистами.

В основі їх психологічних концепцій лежали як погляди Локка на процес пізнання і роль відчуттів у розвитку змісту свідомості, так і ідея Декарта про рефлекс як рушійну силу поведінки.

2. *Жюльєн Ламетрі.*

Дослідження Декарта були продовжені одним з найяскравіших вчених того часу — Жюльєном Ламетрі (1709—1751) — французьким лікарем, філософом - матеріалістом.

У своїй теорії Ламетрі поєднав сенсуалізм із вченням Декарта про машиноподібну поведінку живих тіл. Він стверджував, що поділ Декартом двох субстанцій являв собою не більше ніж «стилістичну хитрість», придуману для обману теологів. Вихованець янсеністської школи, Ламетрі під впливом своїх відкриттів і соціальної обстановки, що склалася в передреволюційній Франції, став атеїстом і проголосив матеріалістичні принципи організації душі. Докази матеріальності душі Ламетрі знаходив насамперед під час своїх медичних спостережень за хворими людьми, а також фіксуючи свої власні відчуття під час хвороби. Так, під час сильної лихоманки він відзначав вплив припливів крові на свій душевний стан і на перебіг розумового процесу.

На думку Ламетрі душа дійсно існує, але її неможливо відокремити від тіла. Оскільки тіло — машина, то і людина в цілому з усіма її душевними здібностями є всього лише автоматом, що відчуває, мислить і прагне до насолоди. Під словом «машина» Ламетрі мав на увазі матеріально детерміновану систему. Розвиваючи думку про самотійний, механічний рух

тіла людини, Ламетрі доводив, що існує єдина субстанція - матерія, що володіє властивостями протягу, мислення і руху. Висування ідеї про те, що рух є такою ж властивістю матерії, як протяжіння, — велика заслуга Ламетрі. Він писав, що «почуття — найкращі філософи — вчать нас, що матерія ніколи не буває без форми і без руху».

Не менш важливе і його положення про те, що джерелом активності людини служать його потреби. Він вперше ввів поняття потреби у психологію, виділивши біологічні та психологічні потреби і назвавши останні причиною психічної активності. Ламетрі також одним з перших психологів почав досліджувати увагу, виділивши її як окремий психічний процес і вказавши її специфіку, пов'язану з тим, що, не маючи власного продукту, увага спрямована на поліпшення діяльності інших когнітивних процесів.

У 1745 р він опублікував книгу «Природна історія душі», в якій, використовуючи висновки порівняльної анатомії, доводив, що тілесна подoba між людьми і тваринами свідчить про подібність їх психічної діяльності. Здатність відчувати Ламетрі трактував як функцію матеріального тіла. У трактаті «Людина-машина» він стверджував принцип повної підпорядкованості свідомості і характеру людей природній необхідності. Трактат Ламетрі ознаменував крутий поворот у розвитку французької філософсько-психологічної думки до матеріалізму, який став панівним напрямом у Франції в XVIII ст.

Стверджуючи, що психіка являє собою продукт особливим чином влаштованого тіла, Ламетрі прагнув також ввести об'єктивний критерій, що відокремлює психічне життя від непсихічного. Таким критерієм, на його думку, є ступінь складності будови тіла. Найбільш складно влаштованим є тіло людини, і саме тому людина — цар природи, стверджував учений.

Ідею залежності психіки від організації прийняли всі французькі матеріалісти. Цей підхід в поєднанні з ідеєю про психіку як продукт особливо

організованого тіла став предтечею нового, еволюційного погляду на природу і місце людини в ній.

3. *Етьєн Бонно де Кондільяк.*

Розвиваючи сенсуалістичний підхід в теорії пізнання, французький філософ Е. Кондільяк (1715—1780) доводив провідну роль відчуттів у створенні картини зовнішнього світу і виникненні таких психічних процесів, як пам'ять, мислення, увага та інше. Заперечуючи наявність двох джерел знання, він відмовився від рефлексії, про яку писав Локк, стверджуючи, що наш досвід ґрунтується тільки на відчуттях. У той же час він, як і Локк, виходив з того, що відчуття не передають всю повноту зовнішнього світу. З точки зору Кондільяка, розум ґрунтується на комплексі відчуттів і саме їх переробляє, будуючи власну картину зовнішнього світу.

Метою досліджень вченого був пошук «першого кореня» знання, тобто виникнення сприйняття, процесу пізнання в цілому. Вивчаючи це питання, Кондільяк дійшов висновку, що вся психічна діяльність є перетворені відчуття. Душа має тільки одну первинну здатність — здатність відчуття, а всі інші властивості, і теоретичні (пам'ять, мислення та ін.), і практичні, розвиваються пізніше на її основі. Для доказу цього положення Кондільяк використовував модель статуї.

Неживу статую він наділяв єдиною здатністю — відчувати. При цьому спочатку виникає нюх, потім поступово інші відчуття — смак, слух, зір і, нарешті, дотик. Через сприйняття щільності у статуй виникає уявлення про навколишній світ, формується свідомість, а потім і самосвідомість, вона оживає.

Різні відчуття викликають почуття задоволення і невдоволення, які співвідносяться з певними діями. Пригадування колишніх вражень, пов'язаних із задоволенням, перетворюється в потребу, яка починає керувати поведінкою. Згодом виникають афекти, воля, мова для позначення своїх потреб, формується свідомість. Перевага людини над тваринами

пояснюється, на думку Кондільяка, великою досконалістю його відчуттів, різноманітністю потреб і ідей, а також наявністю мови. Таким чином, все духовне бере початок у відчуттях, але при своєму розвитку у людини відчуття звільняються за допомогою мови від чуттєвого досвіду, узагальнюються за допомогою мислення і стають загальними поняттями, мораллю, основою духовної досконалості і свідомості себе.

4. Шарль Бонне.

Подібні ідеї розвивав і філософ Ш. Бонне (1720—1793), що зробив значний вплив на розвиток асоціативної психології. Він, як і Кондильяк, вважав, що всі психічні процеси виникають з відчуттів. У своїх роботах «Досвід психології» (1754) і «Досвід аналізу здібностей душі» (1760) він писав про те, що відчуття є реакцією душі на чуттєві подразнення, при цьому в центрі його уваги було вивчення фізіологічних корелятивів відчуттів. Розглянувши зв'язок між певними мозковими і психічними процесами, Бонне дійшов висновку про те, що кожному відчуттю відповідає вібрація нервового волокна. Говорячи про те, що асоціації забезпечують розвиток і трансформацію відчуттів, Бонне пропонував своє пояснення психічного розвитку, бачачи в себелюбстві мотив, а в щасті — кінцеву мету будь-якого прагнення. Говорячи про залежність душі від тіла, він також стверджував, що існує ефірне тіло, яке неможливо знищити і завдяки якому душа може мати в загробному житті спогад про життя земне і набути після знищення (смерті) одного тіла нового існування у новому матеріальному тілі.

5. Дені Дідро

Найбільш розгорнуте дослідження процесу пізнання дав Д. Дідро (1713—1784) — французький філософ, який у своїх роботах «Думки про пояснення природи» (1754), «Розмова Даламбера з Дідро» (1769) та інших писав про єдність матеріального світу, висловлював гіпотезу про спорідненість всіх видів органічного життя, що походять з одного джерела —

живих молекул, які розсіяні по всій матерії. Ці молекули здатні відчувати і утворювати в процесі свого розвитку все більш складні організми, складаючи безперервний ланцюг живих істот — від найпростіших до людини.

Говорячи про пізнання, Дідро підкреслював, що основою всіх понять є відчуття. Він писав про те, що людина є «інструмент, обдарований здатністю відчувати й пам'яттю. Наші почуття — клавіші, по яких ударяє навколишня природа ... ». Таким чином, зовнішній світ породжує відчуття, які узагальнює наш розум, формуючи судження і поняття. У той же час Дідро не міг не бачити, що відчуття не тільки суб'єктивні, але часто і не зовсім точні. Тому він наполягав на необхідності перевіряти дані органів почуттів вимірами і досвідом, який пов'язує нашу свідомість із зовнішнім світом. Поступово узагальнюючи отримані при спостереженні і дослідах розрізнені факти, розум створює справжні поняття про речі. Говорячи про можливість такого узагальнення, Дідро писав, що «природа подібна жінці, яка, показуючи з-під своїх нарядів то одну частину тіла, то іншу, подає своїм наполегливим шанувальникам деяку надію дізнатися її коли-небудь всю ...».

6. Клод Адріан Гельвецій.

К. Гельвецій (1715—1771) — французький філософ-матеріаліст, який у своїх роботах «Про розум» (1758) та «Про людину» (1769) відмічав, що основою всіх знань людини є відчуття. Велику роль він відводив пам'яті, яку вважав «триваючим, але ослабленим відчуттям». Одним з головних питань у психологічній концепції Гельвеція стало вивчення природи і генезису здібностей, їх зв'язку зі спадковістю і вихованням людини.

Для обґрунтування провідного значення соціального середовища Гельвецій розділяв поняття душі і духу. Він вважав, що душа, яку ототожнюють з психікою і свідомістю, є вродженою властивістю кожної живої істоти. Її зміст зводиться до здатності відчувати і себелюбства. Тобто він, як і Бонне, вважав себелюбство головним мотивом наших дій: навіть хороші вчинки пояснюються прагненням заслужити похвалу, мати друзів і т.

д. Теорія розумного егоїзму, що розвивається Чернишевським, багато в чому була пов'язана саме з цими думками Гельвеція.

Отже, душі людей подібні між собою, тому що в них від народження присутні однакові властивості — відчуття і себелюбство. На відміну від вродженої душі, дух, на думку Гельвеція, є сукупністю думок, понять, набутих у процесі життя і навчання. Тому дух людини визначається його оточенням, вихованням, і саме духовний зміст відрізняє людей один від одного. Серед набутих якостей духу Гельвецій особливе місце відводив здібностям, які, як і всі інші духовні якості, не даються від народження, а їх набувають в процесі життя. При цьому під здібностями він розумів можливість добре або відмінно виконати певну діяльність. Таким чином, здібності досліджувалися тільки в ході виконання певного завдання і оцінювалися за якістю виконання будь-якої діяльності. При цьому абсолютно не враховувалися швидкість і легкість навчання, швидкість переробки інформації і інші параметри, які характеризують здібності в сучасній психології. Природно, що при такому розумінні Гельвецій дійшов висновку про те, що здібності не є вродженими, але їх набувають в процесі навчання.

Такий підхід підкріплював його концепцію про загальну рівність людей, індивідуальні відмінності яких пояснюються лише різним соціальним становищем і вихованням. Але цей же підхід приводив, як не дивно, до фаталізму, тому що людина сприймалася іграшкою долі, яка за своєю примхою, з волі випадку може помістити її в те чи інше середовище, визначивши її соціальний статус і життєвий сценарій. Так, відсутність будь-яких вроджених особливостей в концепції Гельвеція приводило значною мірою і до заперечення відповідальності людини за формування своїх здібностей, знань, і, нарешті, за свою долю.

Саме ці положення Гельвеція прагнув пом'якшити Дідро, який в цілому поділяв його позицію щодо домінуючого впливу середовища на розвиток здібностей. Дідро писав про те, що спадковість і середовище мають різне значення в розвитку окремої людини і суспільства. Якщо розумовий стан

народу в цілому визначається насамперед соціальною ситуацією, то на психіку людини впливає і його біологічна природа, його тілесна організація. Він говорив про те, що «закони, звичаї, уряди є головними причинами відмінностей між народами», підкреслюючи, що «... громадського виховання недостатньо для зрівнювання окремих індивідів, але тільки для великих мас людей». Тому випадок тільки створює умови для розвитку конкретної людини, але від його індивідуальних здібностей залежить, наскільки він може скористатися цією нагодою. Отже, людина не звільняється від відповідальності, тому що вона сама вирішує, що з наданого їй долею вона використовує для свого розвитку і освіти.

7. *Жан Жак Руссо.*

Якщо Дідро і Гельвецій розглядали освіту, вплив суспільства як благо для людини, то інший французький вчений — Жан Жак Руссо (1712—1778) — дотримувався прямо протилежної точки зору, стверджуючи, що суспільство псує людину, яка від природи є доброю і чесною, прищеплюючи їй негативні якості і звички.

Свої погляди на психічну природу дитини він виклав у роботі «Еміль, або Про виховання». Проте його заслугою можна вважати те, що він привів в цілісну картину все те, що до цього часу було відоме про природу дитини, про її розвиток.

Руссо виходив з теорії «природного людини» і писав про природний характер навчання. Однак, Руссо говорив не про зовнішнє наслідування природи, а про необхідність дотримуватися природного ходу розвитку внутрішньої природи самої дитини, внутрішньої гармонійності і природності в розвитку людини. Таким чином, вимога вчених досліджувати індивідуальні особливості людини отримала своє практичне обґрунтування, тому що знання цих особливостей допомагає дорослому будувати навчання з урахуванням природного психічного розвитку даної дитини.

Існують не тільки індивідуальні, але і загальні для всіх людей закономірності психічного розвитку, що змінюються на кожному віковому етапі, підкреслював Руссо. Виходячи з цього він створив першу розгорнуту періодизацію психічного розвитку, однак підстава, на якій він поділяв дитинство на періоди, і критерій періодизації були чисто умоглядними, не пов'язаними з фактами і спостереженнями, але такими, що впливали з філософських, теоретичних поглядів самого Руссо.

Перший період — від народження до двох років, — з точки зору Руссо, треба присвятити фізичному розвитку дитини. Він вважав, що в цей час у дітей ще не розвивається мова, і був противником її раннього розвитку.

Другий період — від двох до дванадцяти років — необхідно присвятити сенсорному розвитку дітей. Будучи сенсуалістом, Руссо вважав, що розвиток відчуттів є основою майбутнього розвитку мислення. Тому він доводив, що систематичне навчання має починатися після 12 років, коли закінчується «сон розуму».

Цілеспрямоване навчання слід здійснювати в третій період — з дванадцяти до п'ятнадцяти років, коли дитина може адекватно сприйняти і засвоїти пропоновані знання. Однак ці знання повинні бути пов'язані тільки з природними і точними науками, а не з гуманітарними, тому що моральний розвиток, розвиток почуттів у дітей відбувається пізніше.

У четвертому періоді — від п'ятнадцяти років до повноліття — як раз і відбувається розвиток почуттів у дітей після накопичення певного життєвого досвіду. Цей період Руссо називав «періодом бур і пристрастей» і вважав, що в цей час украй необхідно виробити у дітей добрі почуття, добрі судження і добру волю.

8. *П'єр Жан Жорж Кабаніс.*

Значний вплив на подальший розвиток психології справила і теорія П. Ж. Кабаніса (1757—1808) — французького філософа-матеріаліста, якою завершується цей етап у французькій науці. Кабаніс доповнив дослідження

Ламетрі і Дідро про взаємозв'язок психіки і тілесної організації людини, висунувши ідею про три рівні психічної регуляції поведінки. Вивчаючи за завданням Конвенту питання про можливість застосування гільйотини при стратах, він дійшов висновку про те, що після відсікання голови ніякі відчуття виникнути не можуть. Ті ж рухи, які спостерігаються в цей момент, є чисто рефлекторними. Таким чином, в регуляції діяльності виділяються свідомий, напівсвідомий і рефлекторний рівні. У кожного з них є своя система органів регулювання, і всі вони пов'язані між собою. Якщо з якихось причин (травма, патологія) неможливо забезпечити регуляцію на даному рівні, його функції на себе бере нижчий.

У своїх роботах Кабаніс доводив, що відчуття пов'язані з мозком, який синтезує їх, утворюючи думки, ідеї. При цьому дані органів почуттів з'єднуються не тільки з корою мозку, але і з руховою активністю тіла. У зв'язку з цим Кабаніс поставив питання про можливість застосування способів пояснення діяльності елементарних рівнів до вищих. Випереджаючи положення вульгарного матеріалізму, Кабаніс також писав про те, що слід розглядати «мозок як особливий орган, спеціально призначений для продукування думки, так само як шлунок призначений для травлення ...» Таким чином, свідомість в його концепції не поступалася за ступенем реальності іншим функціям організму, хоча він підкреслював нематеріальність думки, яка об'єктивується в зовнішньому плані словом і жестом. Слабкість його позиції була пов'язана не з матеріалізацією самої думки (як пізніше у вульгарному матеріалізмі), а з відчуженням думки від її об'єкта, тобто його цікавив акт мислення не як процес відображення, переробки та узагальнення даних про зовнішні об'єкти, про світ, а як процес внутрішньомозкової механіки. Це і привело Кабаніса до фізіологізації свідомості, заперечення власне психологічної сутності інтелекту.

У психологічних теоріях французьких просвітителів було накопичено безліч даних про роль відчуттів і сприйняття в створенні цілісної картини світу, про механізми впливу образу світу, пізнання на поведінку людини.

Велике значення для психології мали і дослідження здібностей, а також способів впливу соціального середовища на свідомість людини.